

Pomogáts Béla

Ember az embertelenségben

Ady és az 1916–1918-as román háború

Nagyromán stratégiák

Erdély már a 19. század második fele, különösen a román tartományok egyesülése óta, a veszélyeztetett országrészek közé tartozott: a bukaresti kormánypolitika folyamatosan arra törekedett, hogy a történelmi román tartományok mellett Magyarország (illetve az Osztrák—Magyar Monarchia) mind nagyobb területeit is birtokba vegye. Ezt a nemzeti stratégiát nem pusztán a román etnikum politikai egyesítése szabta meg, hanem egy erős dél-kelet-európai középhatalom létrehozásának szándéka is. A hatalmi terjeszkedés céljából kijelölt területnek ugyanis alig a felét lakták románok, így például a Magyarországtól igényelt területen: a Kárpátok és a Tisza között a román lakosság számaránya csupán negyven százalék körül mozgott. Ennek ellenére az Európa térképén feltűnő új állam igen hamar bejelentette birodalomépítő szándékait. Sokatmondóak azok a nyilatkozatok, amelyeket bukaresti államférfiak — közöttük katonai vezetők — tettek nem mindig a nyilvánosság előtt a fiatal állam stratégiai céljairól. Két ilyen — mondhatni, az állam cselekvési tervét körvonalazó — bejelentést szeretnék idézni.

Az első Crainiceanu tábornokhoz, illetve a 2. román hadsereg *Revista Armatei* című félhivatalos közlönyéhez fűződik. 1912. június 12-én a Román Tudományos Akadémia Károly király jelenlétében ünnepélyes közgyűlést tartott. Ennek a közgyűlésnek egyik tárgya Crainiceanu tábornok felolvasása volt *A román hadsereg történetéről* címmel. Ez a felolvasás megjelent a román akadémia kiadványai között, ahol a következőket olvashatjuk: „a románok és a román hadsereg első ideálja az ország megvédelmezése. De eltekintve az ország megvédelmezésének ideáljától, van még egy másik ideálunk is: a román nemzeti kiegészülés ideálja. Úgy Európa, mint szomszédaink is ilyen ideált tulajdonítanak nekünk. (...) Ez egyszer mind elismerése annak, hogy ami a természet erejében gyökeredzik, azt legyőzni nem lehet: hogy a föld vizei nem fordulhatnak vissza, és nem folyhatnak forrásaik felé. Nem volna komoly dolog ebből azt következtetni, hogy a románok már most fegyverrel fognak rátámadni a szomszéd nagy országokra, hogy ideáljukat megvalósítsák. De az ideál mégis ideál marad, és az, akinek nincs ideálja, nem érdemli meg, hogy éljen, mert, ha talán nem is lehet megvalósítani az ideált,

mégis ez az, ami egyedül képes meggyújtani és ébren tartani a nemzet polgári erényeinek tüzeit.”

Egy esztendővel később — a győzelmesen befejezett 2. balkáni háború után — még merészebb tervek kaptak hangot a román hadsereg közlönyében. *A siker után ideálunk felé* című írásban például a következők olvashatók: „Kérjük tehát a Mindenhatót, hogy a mi szeretett uralkodónk a legrövidebb idő alatt a császári koronát hordozhassa fején. A hadsereg annak megkövácslására sokkal nagyobb lendülettel és sokkal nagyobb hévvel fog küzdeni, mint akkor, amikor elkészítette uralkodója számára az acél királyi koronát. Ez volna a régóta kiérdemelt hála, amellyel a legelső a legutolsó polgárig mindnyájan tartozunk a nagy Hohenzollernek, aki idejött az Al-Dunához, ahol óriási küzdelem után, megbirkózva annyi nehézséggel és kiábrándulással, sikerült neki a román népet és országot a mai virágzásra emelni azzal a tekintéllyel, mellyel ma bírunk, és azzal a ragyogó kilátással, amely a közeljövőben élénk tárul. És akkor a tiszteletreméltó császárnak (tudniillik Károly királynak) még egy lelki öröme lesz. Egy ambíció kielégítése, egy büszkesége — mely régóta uralkodhatik lelkében — gyönyörűséggel tudván megmutatni a mindkét Hohenzollern-ágból való leszármazottaknak és szülőföldje egész német nemzetének, hogy volt elég türelme, kitartása és ereje egy császárság megalapítására, melynek trónját nem igen irigyelték, és nem igen kívánták — újra felépítette a régi Dácia Trajánát.”

A bukaresti kormány — annak ellenére, hogy az Osztrák—Magyar Monarchia szövetséges volt, és ezt a szövetségi viszonyt több alkalommal megújított államközi szerződés szentesítette — mindig terveket szőtt és propagandát folytatott a Monarchia ellen, és minden szerződéses viszony ellenére arra törekedett, hogy nagy területeket szerezzen meg szövetségesétől. Egyrészt tehát védelmet keresett és talált a Monarchiánál az orosz terjeszkedés és fenyegetés ellenében, másrészt radikális irredenta politikát folytatott szövetségesével és patrónusával szemben. Kétségtelen, hogy ez a kétarcú államépítő stratégia látványos eredményekhez vezetett. Ez a stratégia alapozta meg Nagy-Romániát.

Erdélyre figyelve

Ady Endre, aki máskülönben őszinte híve volt a magyar—román együttműködésnek, a román irodalom ismert személyiségeivel, például Octavian Gogával és Emil Isac-kal szoros barátságot ápolt (nem rajta múlt, hogy az előbbivel kialakított baráti kapcsolat utóbb megszakadt), és számos alkalommal szót emelt az erdélyi románok közösségi jogai mellett, már a huszadik század első éveitől mind nagyobb aggodalommal figyelte az Erdély megszerzésére irányuló román politikai terveket. A hivatalos magyar kormánypolitika ebben az időben meglehetősen könnyen tekintett az erdélyi magyarság sorsának alakulására, közelebbről a bukaresti üzleti körök és bankok erdélyi térfoglalására, befolyásának növekedésére.

Ady, aki nemcsak költészetében, hanem publicisztikájában is mindig zseniális érzékenységgel vette észre és nevezte meg a magyarságra leselkedő veszedelmeket, az elsők között ismerte fel a magyar Erdélyre leső történelmi végzetet, s már 1905-től kezdve kifejezésre juttatta aggodalmait (miközben azok, akik őt hazafiatlansággal vádolták, könnyűszerrel siklottak el az erdélyi magyarság súlyos helyzete fölött!)

A Budapesti Napló 1905. január 21-i számában közölt *Elnémult barangok* című színbírálatában, amelyben különben Rákosi Viktor és Malonyay Dezső közös színdarabján verte el a port, már igen sötét képet festett az erdélyi magyarságot fenyegető veszedelmekről (ez az írása prózai műveinek kritikai kiadásában nem kapott helyet, minthogy, úgymond, „sérti a szomszédos népek nemzeti érzékenységét”). „Láttam Biharban is — olvasom Adynál —, miként láposodott el a magyar vérfolyó s miként oláhosodott, dekadált az erős, magyar fajta. Ezek csak a szélek. De mi lehet ott bent, a havasok körül? Mi tárulhat Erdélyben, a régi magyar mezőkön? Óh, nem kell ám vad-magyarnak lenni, hogy ez fájjon. Ez szíven foghat mindenkit. Mert itt szerencsétlen csere-vásár folyik s egy értékesebb, szükségesebb fajtát fal fel s fal még egyre az értéktelenebb, az emberi kultúrától messzebbálló. Ez itt a valóság. Sőt több a valóságnál. Erdély a magyar fajtnak több, mint egy fenyegetett terület.”

Ezt követte Ady *Se treasca* című (a kritikai kiadásból ugyancsak hiányzó) írása a Budapesti Napló 1905. május 24-i számában. Itt abból az alkalomból szól a bukaresti politika erdélyi területi aspirációiról, hogy a román etnográfiai társaság bejelentette: el kívánja készíttetni Erdély és a „kapcsolt részek” román nyelvű helységnévtárát. A költő tulajdonképpen azokhoz fordult, akik szüntelenül hazafiságukra hivatkoznak, s közben oda sem figyelnek a román irredentizmus mind hangosabb igénybejelentéseire. Ion Şirianu Russura, az aradi Tribuna Poporului című román nacionalista lap szerkesztőjére hivatkozik, aki nyilvánosan a magyar állam hívének nevezte magát, lapjában viszont a bukaresti irredenta szószólója volt: „míg a hazafias Şirianuk idehaza próbálgatják lazítani nem túlerős köteleiket a nemzeti államnak, odakünn Havas-elvén, az ifjú román királyság már spiritaliter be is kebelezi a bekebelezendőket. Egészen a Tiszáig talán. A nyugati román országok sajtóját figyelmeztetik, hogy most, most... Közéleg a Világtörténelem régen megígért pillanata. És Románia készen áll a nagy pillanatra, mely Traján császár fiait felkelti az ázsiai csorda igája alól. A tudós etnográfiai társaság pedig Carol király védnöksége mellett jelenti ki, hogy Nagyvárad Oradea Mare s Érmindszent Mencia.” Ady gúnyos hangon beszélt a román irredentáról, amelynek valóságos hatékonyságát akkor alig ismerte fel valaki, ugyanakkor úgy gondolta, hogy az erdélyi román helységnévtár elkészítése majd kellő figyelmeztetést jelent: „A román etnográfusok mintha nekünk tanítanak az etnográfiaát. Nézzünk széjjel itthon. Szedjük rendbe a dolgainkat itthon. Lesnek reánk egyforma dühvel gonoszak és botorak...”

Mindaz, amit Erdély vélhető történelmi sorsáról Ady (és mellette a történész Jancsó Benedek, a publicista Bartha Miklós és a regényíró-építész Kós Károly, de rajtuk kívül alig valaki) akkoriban figyelmeztetésként a nemzet elé tárt, pusztába kiáltott szó maradt. Ezért vált a költő hangja drámaivá *S ha Erdélyt elveszik?* című, a Huszadik Század 1912. november-decemberi számában az 1912-ben kitört első balkáni háború napjaiban megjelentett eszme-futtatásában. Ebben meggyőződéssel nyilatkozott arról, hogy Magyarország számára Erdély saját történelmi életképességének zálogát jelenti: „Erdélyre gondolva el kell lágyulnom (...) egy emlékekkel és szabadító vágyakkal egyképpen eltelt, kultúras eklektikusnak. (...) Árván, üldözötten, évszázadok keserű-sötét mélyébe hasztalan tekintve, babonára szorulva jajgattam, sőt hitetlenül: csak Erdély! Azóta egyre jobban tudom és hiszem ennek a babonának a miértjét. Valóban az európai nemzettársadalmak legparancsolóbban fejlődés korszakában Erdély volt: Magyarország.”

Ugyanitt a később (már a trianoni döntés után) kialakult „erdélyi gondolat”, a transzilvánizmus „szellemtörténeti” indokoltságát is megfogalmazza: „léírom, hogy Erdélynek külön lelke van s fenyegető, brutális, de vajmi lehető térképváltoztatások két emlőről szakítanának le két ikergyermeket, a magyart és a román. A szász megél vagy elpusztul magától is, eddig se csinált mást s az ő ügyük hasonlós volna az oroszországi német kolóniákéhoz. De mi, magyarok s az erdélyi románok gyökereinkkel lennének kiszakítva, mihelyst ez az örült militáris világ, melyet ma még a szociáldemokrácia legáncsolni képtelen, diplomaták diagnózisa szerint kezd gyógyítani bennünket. Rongyolt és csaknem reménytelen fajtának tartom a magyart, pláne hogy demokratizáló forradalmába beleordított, tiport a nagy kultúrájú rontás, a háború. Mai, barbár csodák idején el tudom képzelni azt is, hogy Erdély hamaros megvalósulása lehet tüzes, vad álmoknak, mik nem minden alap nélkül kísértének az alsó Kárpátok alatt. De a dilemmás Erdéllyel évszázadok marasztaló szellemét lázítja föl a vad hazapolitika s hazátlanná tenne két szerencsétlen s minden más, nemes fölszabadulásra joggal váró nációt. Beszéljünk-e a Romániába olvasztandó magyarságról, melynek, ha lehet, rosszabb, embertelenebb s főképpen otthontalanabb sorsa volna a mai erdélyi románokénál? Minden további kérdést és választ átengedek azoknak, akik nem olyan nagy sovíniszták és politiciens, mint én, kiknek csak Erdély-babonája túl nagy talán, de kinek Erdély egyetemes nyomorúsága fáj.”

Erdélyi román támadás

Erdély bekebelezése, miként ezt tanulmányom bevezetésében már jeleztem, régóta szerepelt a nagyromán nemzet- és államstratégia tervei között. Ennek a stratégiának a megvalósítását az 1914 nyarán bekövetkezett világháború tette lehetővé, amely szinte váratlanul teret nyitott a nagyromán területszerző aspirációk érvényesülése előtt. Románia, mint ez jól ismert, hagyományosan az Osztrák-Magyar Monarchia (és a császári Németország) katonai szövetségese volt, a há-

ború kitörése idején viszont, arra hivatkozva, hogy a hadicselekményeket a Monarchia kezdeményezte, bejelentette semlegességét, majd miután 1916. augusztus 17-én Párizsban titkos szerződést kötött az antant-hatalmakkal, 1916. augusztus 27-én megtámadta korábbi szövetségét. A Monarchia kormánya igen hosszú időn keresztül egyáltalán nem számított a nemrég még szövetséges Románia támadására, jóllehet a vezérkarnak és a kémszolgálatnak voltak értesülései arról, hogy hivatalos bukaresti körök, mindenekelőtt a hadsereg vezetése, terveket készít egy ilyen támadásra. Nem túlságosan megfontolt módon hátrították el maguktól egy lehetséges román katonai beavatkozás gondolatát, túlságosan is lebecsülve a bukaresti kormányzat eltökéltségét és a román hadsereg ütőerejét. Ez a politikai és stratégiai számítás azonban 1916 nyarára — miután egy esztendővel korábban a Monarchiával eredetileg szövetségesi viszonyban álló Olaszország is rátámadt a birodalomra — csúfosan megbukott. Azt követve, hogy Bruszilov cári tábornok 1916 június elején kibontakozó offenzívája igen gyorsan ért el stratégiai sikereket, a bukaresti kormányzat is támadásra szánta el magát.

Tisza István 1916. március 14-én még ezt írta Ottokar Czerninnek, a Monarchia bukaresti követének a romániai fejleményekről: „Kétségtelen, hogy katonai előkészületeket tesznek ellenünk és a bulgárok ellen, de amennyire nincsenek illúzióim a románok szándékai iránt, éppannyira meg vagyok győződve arról, hogy a jelen hadihelyzetben nem akarnak megtámadni minket.” Néhány hónappal később — a háborús helyzet kedvezőtlen alakulásának várható következményeként — azonban már Tisza sem tartotta elképzelhetetlennek a román támadást. Az erdélyi határvidék katonai megerősítése mindazonáltal lényegében elmaradt. Az események gyorsan követték egymást: a román kormány augusztus 17-én Bukarestben titkos egyezményt kötött az antanthatalmak képviselőivel, ebben a román fél kötelezte magát, hogy megszakítja gazdasági kapcsolatait Németországgal, és augusztus végéig támadást intéz a Monarchia ellen. Ennek fejében a szövetséges hatalmak elismerték a román igényeket Erdélyre, Bukovinára és a Bánság nagy részére, mely területeknek akkor — a nagyszámú románság mellett — jelentékeny számban magyar, német, ukrán és szerb lakossága is volt. Romániának orosz részről is katonai segítséget ígértek, valamint azt, hogy a Szalonikiben elhelyezett antant-csapatok erőteljes támadással kötik le Bulgária hadseregét. Ilyen feltételek mellett került sor a román támadásra: a bukaresti kormány augusztus 27-én hadat üzent a Monarchiának, három román hadsereg több mint 300 ezer katonával benyomult Erdélybe, és gyors ütemben haladt előre a tulajdonképpen védtelenül hagyott országrészben. Egy esztendő múltán a Monarchiát az összeroppanástól német katonai segítségnek kellett megmentenie.

A támadó román haderő kezdetben nagy erőfölényben volt. Szeptemberben elfoglalták Brassót, a Székelyföld egy részét — a magyar lakosság fejvesztetten menekült —, továbbá a jelentékeny ipari központot, Petrozsényt, és csak több hónappal a támadás után sikerült az osztrák—magyar haderőnek a helyzetet konszolidálnia, majd ellentámadásba mennie. A hadtörténetírók szerint különö-

sen Nagyszebennél és Brassónál kibontakozó ütközeteknek volt katonai értelemben történelmi jelentőségük — mindkét ütközetben a magyar honvédség erőinek jutott a küzdelmet eldöntő feladat. A magyar—román háború sorsát mindazonáltal nem a Monarchia hadserege döntötte el, hanem az időközben felsorakozó német katonai erő. Az antant katonai szakértői alighanem túlbecsülték a román haderő értékét — miközben a Monarchia szakértői pedig alábecsülték —, mindenesetre a román hadsereg harci szelleme hamarosan megtört: az első kudarck miatt, a hadvezetés igazából nem állott a helyzet magaslatán, az utánpótlás pedig rendre elégtelennek bizonyult. Mindazonáltal több hónapnak kellett eltelnie ahhoz, hogy a Monarchia hadserege megfelelő ütőképesség birtokában vegye fel a küzdelmet a betörő csapatokkal — végül is a beérkező német seregtesteknek kellett a románokat kivenniük.

A Monarchia és Németország 1917. december 9-én Focșaniban fegyverszünetet, majd 1918. május 7-én Bukarestben békeszerződést kötött Romániával. Ez a szerződés, mondhatni, a világtörténelem legenyhébb békefeltételeire épült: a Monarchia egészen keskeny sávban kapott határkiigazítást a Kárpátokban, egyszerűen avégett, hogy a román tüzérség ne tudjon a hegygerinc nyugati, illetve északi oldaláról támadó állást elfoglalni. A megszerzett területen különben alig élt számottevő lakosság, így Erdély etnikai képe nem változott meg. A békeszerződés értelmében a román hadsereg megtarthatta teljes fegyverzetét. Ezekkel a fegyverekkel vonult be Erdélybe néhány hónappal később, a Monarchia hadseregének összeomlása után.

Ady és az erdélyi magyar tragédia

Ady Endre utolsó költeménye a háború kitörése előtt *A Kalota partján* című: szerelmi érzéstől, életörömtől és biztonságtudattól áthatott vers volt. Egy 1914 júniusi kalotaszentkirályi vasárnap ünnepi élményét örökítette meg, néhány nappal a kirobbanó országos tragédia előtt. A költő Erdélyének egyik arcát ez a kalotaszentkirályi vasárnap és a nyomában született költemény jelölte meg Ady számára: az emberi méltóság, a pompás ünnep, a mindig is becsült emberi közösségben és a születő szerelemben megtalált biztonság, áhítat és nyugalom. Az ünnepi idill, amely vergődő szívének végre valamilyen megbékélést adott. De volt Ady számára a magyar Erdélynek egy másik arca is. A szenvedő, vergődő és elvesző Erdélyé, amely fölött a kíméletlen történelem már kimondta az ítéletet. A költő a világháború kitörése után iszonyatos lelki válságba került, akkor zajlottak küzdelmei Bertuka kezéért a hajthatatlannal bizonyuló Boncza Miklóssal, költészete körül ismét örvényleni kezdtek az értetlen támadások, és ő mindenképpen úgy látta, hogy a háború, az általános öldöklés mindent elsodort, amiben reménykedett: elsodorta a magyar átalakulás és újjászületés terveit ugyanúgy, mint a közép-európai népek megbékélésére irányuló elképzeléseit.

Kiábrándultsága és kétségbeesése csak fokozódott a múlt idővel és a mindig új izgatottságot keltő háborús eseményekkel. Nem csupán közismert költeményeire (*Nótázó, vén bakák, A mesebeli János, Cifra szűrőmmel betakarva, Egy háborús vírágének, A halottak élén, Krónikás ének 1918-ból, Az utolsó hajók, Üdvözlét a győzőnek*) gondolok, hanem bizalmas barátaihoz intézett leveleire is. 1915 júliusában például Hatvany Lajosnak arról ír, hogy „az öngyilkosság gondolatával foglalkozik”. Kétségbeesése akkor teljeseedik ki igazán, midőn 1916 augusztusában a román hadsereg hitszegő módon rátámad Magyarországra, és bevonul a védelem nélkül maradt Székelyföld déli részébe: foglalásait mindenütt pusztítás, erőszak és ártatlan emberek legyilkolása kíséri. Dél-Erdély menekülni kezd, agyonzsúfolt vonatokon s az országutakat ellepő szekérkaravánokon fut észak felé: a menekülők nagy csapatai a Kolozsvárról Nagyváradra vezető úton sietnek biztosabb vidékre, és az összetorlódott szekérfolyam, a megviselt, kialvatlan, éhes és kétségbeesett emberek ott vonulnak el Ady szeme láttára, a csucsai „vár” alatt.

A román támadás híret hallva Ady először arra gondol, hogy minden esettségére és betegsége ellenére is kiáll a közélet küzdőterére, sőt a fegyveres harc vállalásától sem idegenkedik. 1916. augusztus 19-én Fenyő Miksának írott levelében a következők olvashatók: „én hetek óta a megőrüléstől félek, s ez a neuraszténia mindenféle narkotikumom fokozásával jár. Még ma, a román háború megtudásának napján, aránylag nyugodt vagyok, s tudok talán írni egy levelet, mert akaratcsükkösebb lényt nálam még nem láttál. Rom vagyok, nem »étkezem«, veronállal nem alszom, sovány, halnivaló. Hic Rhodus: nem kívánnék meghalni mégsem, míg szenvedéses életem munkája a maga tűzpróbáját meg nem állotta. De viszont én (kiben komoly és komor hitem szerint magyar fajomnak fátuma és kínja él) nem maradhatok el, mikor ég a ház, s ha talán egy öntőnyi vizet vihetek, nekem ez súlyosabb kötelességem, mint másnak.”

A menekülő Erdélyt látva azután minden korábbinál emésztőbb kétségbeesés fogja el: „sok hét óta — írja ugyancsak Fenyő Miksának szeptember 29-én — a nevemet sem tudom leírni; ellenben van egy jó revolverem. Katonákat, menekülteket vendégeltem, s félig megőszültem. Aludni, enni nem tudok, lerongyolódtam teljesen. Eddig féltréfa volt a neuraszténiám, s most tudtam meg, milyen a komoly.” Mint Király István *Intés az őrzőkhez* című könyvében rámutatott, az Erdély bukását érzékelő Adynak két tekintetben is le kellett számolnia nagy ideáljaival: már 1916 őszén át kellett élnie a történelmi ország közeledő vesztét, egyzersmind „a tervezett, vágyott Duna-völgyi rendnek, a kelet-európai népek egymásra találásának, az internacionalista hitnek, reményeknek messzire tűntét.” Vagyis azzal a reménnyel kellett leszámolnia, amely Magyarország megmentését, a magyarországi nemzetek megbékélését ígerte, tehát azzal a szellemi stratégiával, amely életének értelmet adott.

Ezeknek a csalódásoknak a nyomán született meg egyik legnagyobb költeménye: az *Ember az embertelenségben*, amely amellet, hogy megrendítő vallomást tesz a háborús éveknél és Erdély bukásának lelki következményeiről, szembe is for-

dul ezekkel a következményekkel, s a „magyarság” és az „emberség” eszményeinek szerves egységét felmutatva próbál kiemelkedni abból a lelki összeomlásból, amelybe a csucsai országúton menekülő erdélyi ezrek kétségbeejtő látványa taszította: „És most mégis, indulj föl, erőm, / Indulj föl megintlen a Földről. / Hajnal van-e, vagy pokol éjféli? / Mindegy, indulj csak vakmerőn, / Mint régen-régen cselekedted.”

A költemény nagyívű „jeremiádban” (Ady maga nevezte így) ad képet a mélyen átélt gyötrelmekről, arról a „Tébolyról”, amelyet a háború személyes közelségbe jutott eseményei okoztak, a reménytelenséggel, a kétségbeeséssel mindazonáltal valódi értékeket állít szembe: „az űzött magyarsággal” szembe az „ékes magyarságot”, a jelen szörnyűségeivel a „béna szívben” őrzött „szebb tegnapot”, az embertelenséggel az „élek, kiáltok másért” emberségét. Ady versében egyszerre van jelen a konkrét történelmi helyzet és a feloldó erkölcsi igazság. Pontosan, érzékletesen és hitelesen láttatja a menekülő Erdély szenvedéseit: „Borzalmak tiport országútján, / Tetőn, ahogy mindég akartam, / Révedtem által a szörnyüket: / Milyen baj esett a magyarban”, „Óh, minden gyászok, be értelek, / Óh, minden Jövő, be féltelek / (Bár föltámadt holthoz nem illik) / S hogy szánom menekülő fajtám.” De éppen a történelmi katasztrófa személyes átéléséből merít erőt az erkölcsi ellenálláshoz és eszményeinek utólagos kinyilvánításához: „Ékes magyarnak soha szebbet / száz menny és pokol sem adhatott: / Ember az embertelenségben, / Magyar az űzött magyarságban, / Újból-élő és makacs halott.” Erdély tragédiája Adynál végül is az emberiség nagy eszményeibe vetett hitet erősítette meg, s azt a meggyőződést, hogy a „magyarság” és az „emberiség” ügyét egymástól nem lehet elválasztani.

Remény és veszteség

Ady jól ismerte a Bánságot és a Partiumot, hiszen ifjú újságíróként hosszabb időt töltött Temesváron, majd Nagyváradon, s később megismerkedett Kalotaszeggel és Kolozsvárral is. A történelmi Erdély belső vidékeit azonban csak 1915 nyarán járta be. Március 27-én kötött házasságot Budapesten Boncza Bertával, ám csakhamar Csucsán telepedett le, és a falusi élet jórészt elzárta őket a fővárosi politikától, az irodalmi élettől, viszont annál inkább kiszolgáltatotta a háború okozta szorongásoknak. Ekkoriban írta Hatvany Lajosnak imént idézett kétségbeesett levelét. Ebben az elesett helyzetben kereste fel őket júliusban otthonukban Bölöni György és felesége: Itóka, hogy valamiképpen enyhítsék azt a magányt, amelyről Ady levelében szüntelenül panaszkodott. A látogatásról jóval később Bölöni számolt be *Ady ismerkedése Erdéllyel* című írásában, a marosvásárhelyi Igaz Szó című folyóirat 1957 novemberi, a költő emlékének szentelt ünnepi számában. „Csendes, kedves napok voltak ezek — olvassuk Bölöninél —, szép meleg idők jártak, jókat fürödtünk a Körös friss, hideg vizében. Ady befogatott a vár csacsifogatába és kirándultunk a Körös menti Kissebesre, átszekerezünk

Feketetóra, hogy szétnézzünk a vásárosok között és benézzünk a Csinszkával ismerős famíliákhoz. Adyval még rákásztunk is, órákat álldogálva az országút melletti árok partján, míg botunkra nem került egy főzetnyi a jókora rákokból.”

Ekkor született meg az elhatározás, hogy a szép nyári napokban körül kellene nézni Erdély belső vidékein: az Ady- és a Bölöni-házaspár július közepén vonatra ült, Brassóba utazott, a Korona szállóban vett ki szobát, s bejárta a régi várost, este az ismerős színigazgató meghívására színházba látogatott. Mint Bölöni írja, Brassó „ősisége, városvolta, stílusa nagyon meglepte Adyt a porbafuló falusias alföldi városok után”. Mindössze egyetlen napot töltöttek ott, majd a székely körvasúton Marosvásárhelyre utaztak, ahol meglátogatták Bernády Györgyöt, Maros-Torda megye főispánját, korábban hosszú időn át a város polgármesterét, aki talán a legtöbbet tette a „székely főváros” urbanizálása érdekében, ő építette fel a magyar szecesszió nagyhírű művét: a Kultúrpalotát is. Ennek a látogatásnak az élményeit örökítette meg Ady *A magyarság háza* című írásában, amely a Nyugat 1915 augusztusi számában látott napvilágot. Itt olvashatók Bernádyról és munkájáról a következők: „Ez lesz, ha a Sors úgy akarja, a magyar menedék, dús és takaró. Itt fogjuk őrizni magunkat mi, magyarok, kik egymás ellen annyit vétetünk. Ide fogunk verssel, zenével, beszéddel összevonulni, ha baj lesz. S minden, képességes szeretettemmel néztem fel reá, ez úrra, mert hogy nagyon és dacos magyar vagyok s ő az én rokonom.”

Vásárhelyen hamar híre ment az ismert költő látogatásának, Adyt sorra keresték fel a város szellemi életének alakjai, s mint Bölöni elmondja, a költő „egyszerre az ünneplés központja lett”. „Ady életében — írja ugyancsak Bölöni — ez a Marosvásárhelyen töltött parányi idő nagyon élénken raktározódott el, emlegetett benyomásokká vált, ha írásaiban kevésbé, annál inkább beszélgetéseiben és helyi kapcsolatainak megőrzésében”. Vásárhelyről azután a polgármester által rendelkezésükre bocsátott városi fogaton ellátogattak Szovátára, megfürödtek a nevezetes Medve-tóban, amelynek erősen sós vize nem hagyja elmerülni a fürdőzőket, s végül szép élményekkel elteltén tértek haza Csucsára. Bátyjának, Ady Lajosnak minderről 1915 júliusában keltezett levelében a következőképpen számolt be: „Tegnapelőtt érkeztünk holtfáradtan haza erdélyi utunkról, kevés pénzzel, de tele rajongó csodálattal Erdély iránt. Brassó, Vásárhely, Szováta voltak stációink. Sokszor keltünk 4-kor reggel, és megnéztünk minden látnivalót szépen, rohanva fürödtünk Szovátán, és Vásárhelyen főispáni bankett stb. volt rendezve értünk.”

Bölöni arról beszél, hogy Ady írásaiban kevésbé hagyott nyomot az erdélyi utazás. Valóban nem írt részletesebb beszámolót úti tapasztalatairól, olyan versekbe azonban bizonyára beszüremkedtek ezek a tapasztalatok, mint *A fajtám takarója* vagy az *Intés az őrzőkhöz*, és néhány rendkívül fontos publicisztikai írás is született az erdélyi út nyomán, ezeket azonban teljességgel elhallgatta a korábbi kutatás, a költő *Publicisztikai írásainak* 1977-ben közreadott gyűjteményében sem kaptak helyet. Ilyen mindenekelőtt a *Lenn, Erdély földjén* című beszámoló a Világ

1915. július 25-i számából, a már idézett *A magyarság háza* című kis tünődés és *Az oláh mumus* című jegyzet a Nyugat 1915 augusztusi számából. Ezek az írások folytatják a már ugyancsak idézett *S ha Erdélyt elveszik?* című drámai esszéjében megütött hangot és megkezdett mondanivalót.

A *Lenn, Erdély földjén* a nyári erdélyi út tanulságait foglalja össze röviden, költői szavakkal ecseteli a táj szépségét és ennek mintegy kontrasztjaként a történelem pusztításait. Az ószövegségi szentírást: a *Krónikák könyvét* idézi, hogy hitelesen érzékeltesse az országrész megpróbáltatásait és a rá leselkedő új veszedelmet, végül pedig újra kifejezi régi meggyőződését, hogy Magyarországnak Erdélyben és Erdély által kellene megújulnia: „gyönyörűek és örökök a hegyek, völgyek, folyók, erdők, voltak s leendőek és a nők és minden, ami történik. A Halál is, ki a leguralkodóbb, mióta él s ki mellé most már ne is merjünk sorolni mást. Halleluja, Halál, kinek szépségét csak a fél-Halálok, betegségek és bénaságok kísérő serege rontja, Erdélyt kedvelted, sokat üdültél benne, s mert újra és újra vágtyál visszatérni, hagytyál magad után mindig életcsírát. Magyarság és emberség zamatja, hite, lelke, Erdély, nem uraid szerint büntet téged az Úr. Mert a hatalmasabb, a Halál, szeret téged s mindig hagy benned annyit, hogy fölségesen kinőhesd magad a Halál minden új látogatására. Erdély, te Magyarország vagy s ha Magyarországra van még szüksége a Földnek, te megmaradsz nekünk.”

Ady mind érzékletesebben látta a magyar Erdélyre leső veszélyeket, sötét víziói voltak az erdélyi magyarság sorsáról, ugyanakkor a józan politikai számítás érveivel próbálta nyugtatni magát. Ez a drámai kettősség jelenik meg *Az oláh mumus* című kis jegyzetében, amely azokkal a sötét jóslatokkal és ijesztő rémlátásokkal száll vitába, amelyek Erdély elvesztésének lehetőségét vetették fel. „Az oláh mumus — mondja Ady — elszenvedhető, lebíráható s Romániának nem kívánhatnék rosszabbat Erdélynél. Csak Kolozsvárra, Brassóra, Marosvásárhelyre s még néhány városra intek. Belepusztul az oláh, ha ilyen kulturális helyeken el tudna helyezkedni. Szerencsére nem tud, mert Erdélyt akarjuk, tartjuk s meg is fogjuk őrizni. Az oláh mumus nem mumus, s eszembe jut egy román fiskális, aki azt mondta: Isten ments, hogy Budapest helyett Bukarestbe kelljen mennem fő-tárgyalásra.” Erre a jegyzetre aztán a *Românul* című erdélyi román lap igen indulatosan válaszolt, emberi és költői tisztességében is sértve Adyt.

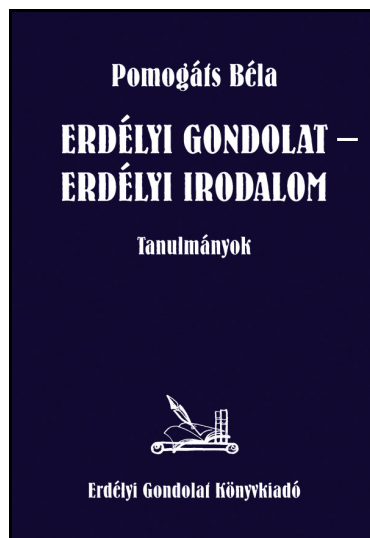
A lélek, tudjuk jól, hiába próbált megkapaszkodni valamilyen ésszerű jövőképebe, és hiába vigasztalta magát azzal, hogy Erdélyről sem Magyarország, sem a nyugati civilizáció nem lesz képes lemondani. A háború végső napjaiban aztán ő maga is rádöbbsent arra, hogy vigaszkeresése öncsalásnak, jövőképe hamisnak bizonyult: a háború, amelyet mindig elutasított, vereséggel és összeomlással ért véget, és ez meghatározta Erdély sorsát is. Ady ekkor már a haldoklók végső útját járta, október végén — és ennek végzetesen jelképes értelme volt — összetépte Bibliáját, amelyet mindig az ágya mellett tartott, november 16-án még elkísértette magát a köztársaság kikiáltása alkalmából rendezett parlamenti ünnepségre, majd megírta *Üdvözlét a győzőknek* című utolsó versét, amelyben nemcsak az élettől vett

búcsút, hanem történelmi reményeitől is. „Ne tapossatok rajta nagyon, / Ne ti-
porjatok rajta nagyon, / Vér-vesztes, szegény szép szivünkön, / Ki, íme szágul-
dani akar. / Baljóslatú, bús nép a magyar. / Forradalomban élt s ránk hozták /
Gyógyítónak a Háborút, a Rémet / Sirjukban is megátkozott gazok.”

Életrajzírói: Földessy Gyula, Bölöni György, Fenyő Miksa és Ady Lajos arról
beszélnek, hogy a román hadsereg erdélyi előnyomulásának hírei már alig értek el
hozzá. Mintha a Gondviselés meg akarta volna kímélni attól, hogy éber tudattal
vegye tudomásul: a mitikus magasságokban látott és történelmi példának tartott
ország rész: Erdély elveszett. Ennek a veszteségnek, amelyhez történelmünkben
talán csak a mohácsi vész hasonlítható, máig érezzük a tragikus következményeit,
és ennek a tragédiának a leghitelesebb krónikása bizonyára Ady Endre volt.

Kiadványaink

Az Erdélyi Gondolat Könyvkiadó gondozásában
2012-ben megjelent:

Bertha Zoltán
